

Др Душан Ј. МАРТИНОВИЋ, ванредни члан ЦАНУ

ДР ЈОВАН СТЕФАНОВИЋ БАЉЕВИЋ
– САМОЗВАНИ ЦАР ШЋЕПАН МАЛИ*

Са задовољством сам се прихватио да на овој угледној трибини Црногорске академије наука и умјетности и пред цијењеним присутним аудиторijумом говорим о врло изазовној теми: *др Јован Стефановић Баљевић – самозвани цар Шћепан Мали*. У потоње вријеме та тема добија све већи публицитет. Наша дневна и ревијална штампа готово већ пола године билежи, дакако, с времена на вријеме, о том нашем земљаку из 18. вијека, проглашавајући га првим доктором филозофије, односно наука уопште – у нас и на Балкану, који је могуће „главом” Шћепан Мали, самозвани господар Црне Горе, који је Црном Гором владао седам година (1767-1773).

Повода је, свакако, за шири новински публицитет било више, између осталог, и један наш новински интервју с почетка септембра 2001. године, као и једна наша шира изјава на телевизији Скај сат крајем минуле године.

Могуће је да је најава да је, напoкoн, енигматична историјска личност Шћепана Малог ријешена – сензационално одјекнула у научним круговима и широј културној јавности.

Пошто се бавим поодавно личношћу и дјелом Јована Баљевића – готово читаву једну деценију, у једном интервјуу који је објавио лист „Побједа” средином октобра минуле године, 2001,¹ ја сам наговијестио појаву из штампе своје књиге у којој подрoбно обрађујем личност и дјело др Јована Стефановића Баљевића, за којег претпостављам да је управо самозвани „лажни цар” Шћепан Мали.

* Трибина ЦАНУ, 21. март 2002. године.

¹ Душан Ј. МАРТИНОВИЋ: *Шћепан Мали: учењак авантуриста*. – Побједа, LVII/2001, бр. 12878, 21. X, стр. 21. Интервју Војислав Вујотић.

У међувремену се, с јесени 2001, појавила и књига др Растислава Петровића под називом „*Шћепан Мали. Загонетка је решена*”, која је већ имала два представљања у Црној Гори – једно на Пеловом Бријегу – родном мјесту Баљевићевом, и друго – оvdје у Подгорици, у Дому ВЈ. (Није, можда, сувишно рећи да је то трећа књига др Петровића о Шћепану Малом и тек у овој књизи он тврди да је Јован Балевић у ствари Шћепан Мали.)

Није наодмет рећи и то, будући да сам још 2000. године у својим *Портретима VII*, те године штампаним а писаним раније годинудвије, обзнанио опширан животопис, стваралачки опус и литературу о Јовану Стефанову Баљевићу – што ће рећи представио његов шири био-библиографски портрет, да је др Растислав Петровић врло коректно, на десетак мјеста, у свој књизи цитирао резултате мојих истраживања.²

У монографији коју сам поодавно написао, и још прије три године предао издавачу – подгоричкој издавачкој кући „ДОБ” (Друштво за очување културне баштине), исцрпно говорим о насловљеној теми, па ћу се, стога, оvdје у свом излагању укратко осврнути углавном на три најважнија сегмента из те књиге, чији се излазак из штампе ускоро очекује. Вашу пажњу бих, заправо, задржао на три питања:

- на кратки *curriculum vitae*,
- на стваралачки опус Баљевићев и
- коначно, на најделикатније питање, које се у науци још увијек, ипак, мора сматрати отвореним: *да ли су др Јован Баљевић и Шћепан Мали иста личност?*

Прије тога, допустите ми да веома кратко укажем на историографију проучавања др Јована Стефанова Баљевића.

Јована Баљевића, „Албано-Црногорац” – како је сам себе називао, са Пелева Бријега, из Братоножића, енциклопедије третирају као писца и филозофа. Његово име је постало познато и нашло је мјесто у културној историји јужнословенских народа благодарећи, превасходно, двјема околностима. *Прво*, он је био први Црногорац из континенталног дијела Црне Горе који је одбранио докторат из филозофије средином XVIII вијека и исте године га објавио (Хале, 1752). *Друго*, Баљевић нам је у насљеђе оставио докторску дисерта-

² Растислав В. Петровић: *Шћепан Мали. Загонетка је решена*. – Београд: Стручна књига, Београд 2001.

цију на латинском језику и два кратка географско-историјско-етнографска прегледа Црне Горе на руском језику, од којих је један у рукопису пронашао црногорски историчар Марко Драговић у Московској архиви Министарства спољних послова и објавио га прво у Санкт-Петербургу, у часопису *Христијанское чтение* (1882, № 5-6, стр. 668-670), а затим на Цетињу у својој студији *Митрополит црногорски Василије Петровић-Његош* (1884, стр. 121-128), док је други спис пронашао, такође у рукопису, руски историчар Јуриј Костјашов и објавио га 1998. године у високотиражном московском часопису *Славјановеденије*.

Писали су о Баљевићу неријетко, штуро и контроверзно, низ научника и публициста у нас од почетка 18. вијека до наших дана (почев од Лазара Бојића, Радослава Агатановића и П. М. Спасића, Филипа Радичевића, др Јована Ердџановића, Стевана Димитријевића, Василија Ћерића, др Владана Ђорђевића, др Јована Томића, Васе Стајића, др Николе Радојчића, др Георгија Михаиловића, Лукијана Мушицког, др Рајка Д. Веселиновића, др Ника С. Мартиновића, др Боривоја Маринковића, др Андрије Стојковића, проф. др Милорада Павића и др.); од Руса најцјеловитије је писао Нил Попов, и недавно споменути Јуриј Костјашов. Треба нам рећи да о Баљевићу писао и драгоцјене податке дао и наш земљак, руски генерал и писац Симеон Пишчевић, родом из Паштровића, иначе, аутор изванредних *Мемоара*, који су у посљедње вријеме у Београду и Новом Саду доживјела неколико издања... Најпослије, у новије вријеме писали су о Баљевићу: Новак Р. Миљанић, Никола Рацковић, др Растислав Петровић и овај који вам говори.

Сви су – они раније споменути аутори, мање-више, преузимали податке, често непоуздане и непровјерене, једни од других; штавише писали најчешће погрешно о Баљевићевој докторској дисертацији коју никада нијесу ни видјели, јер је она, колико нам је знано, сачувана у свега два егземплара: један се чува у Државној библиотеци Аустрије у Бечу, а други, у Библиотеци Универзитета „Мартин Лутер” у Халеу, у Њемачкој. Баљевићева књига је, као што је малочас речено, штампана на средњовјековном латинском језику, па је утолико била још недоступнија за научну валоризацију од стране наших и страних научника...

Другим ријечима, за разлику од свих именованих списатеља о Баљевићу и његовом стваралаштву – једино смо др Р. Петровић и ја били у прилици да читамо Баљевићеву дисертацију будући да смо

се, независно један од другог, постарали да пронађемо квалификованог преводиоца, што ће рећи да читамо превод на нашем језику.

У досадашњој историографији о Јовану Баљевићу доминирало је схватање да је први доктор филозофије у Срба, о чему од недавно биљеже: *Дан, Глас Црногораца*³ и *Политика*;⁴ па чак, према скорашњим новинским написима у *Побједи* – први је доктор наука и на Балкану⁵. Можда ћу разочарати ауторе таквих тврдњи и непоузданих информација – ако кажем да то није тачно! И прије Баљевића са тла данашње Црне Горе било је, међутим, више доктора наука, на коју смо чињеницу својевремено указали у својој студији о овом нашем писцу и филозофу,⁶ настојећи да о овом, и другим релевантним питањима, колико нам је то било могуће, дамо продубљеније критичке интерпретације и рефлексije.

Прво, што бих хтио на овој уваженој трибини и пред цијењеним аудиторијумом који прати моје излагање, да потенцирам – да је од краја XV вијека на разним италијанским универзитетима то звање стекло више учених Бокеља, који су већином постали професори тамошњих факултета. Први доктор филозофије и теологије био је Никола Маињанин (Nicolaus de Machinense), Никола Которанин (Nicolaus de Catharo), модрушки бискуп (отуда и Никола Модрушки), рођен 1427. године у Маинама, недалеко од Будве. Докторирао је у Млечима (Венецији) и објавио у Риму 1474. године један свој говор који се сматра првом јужнословенском инкунабулом (20 година раније од *Октоиха првогласника* Ђурђа Црнојевића!) Умро је 1480. у Риму. Послије њега било је више доктора наука из Боке Которске: Которанин Трифун Бизанти, који је студирајући у Венецији крајем XV и почетком XVI вијека постао доктор права, филозофије и теологије. И Павао-Павле Бизанти (Котор, 1532 – Удине, 1587) био је док-

³ М. Булатовић: *Расвијетљена мистерија „Цара самозванца“: Др Растислав Петровић: Шћепан Мали – загонетка је решена*, издање Стручне књиге, Београд 2001. године. – Глас Црногораца, 24. децембар 2001, стр. 13.

⁴ Уп. Александар Апостоловски: *Да ли је откривена мистерија из 18. века: Ко је био лажни цар Шћепан Мали. Дух фиклозофа из Халеа лебди над Монтенегром.* – Политика, XCIX/2002, бр. 31736, 12. марта, стр. 15.

Поднаслов: Незнанац који је од 1767. до 1773. владао Црном Гором био је Јован Стефанов Баљевић из Братоножића, први Србин који је докторирао филозофију на Универзитету у Халеу.

⁵ Уп.: Побједа, 5. марта 2002. [Додатак о Братоножићима]: Фондација „Пејо Станојев – војвода Братоножића”. Информатор, стр. [15]-18.

⁶ Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић: *Портрети VII, Цетиње 2000*, стр. 7.

тор „двоструког права“; затим, Јеролим и Лудовик Пима (прва половина XVII в.), Андрија Змајевић (Пераст, 1628 – Паштровићи, 1694), поријеклом с Његуша, доктор филозофије и теологије; Крсто Ивановић (Будва, 1628 – Венеција, 1688), поријеклом Цетињанин, књижевник и историчар, био је доктор црквеног и грађанског права; Иван Антун Ненадић (Пераст, 1723 – Доброта, 1688), теолог и књижевник, стекао је титулу доктора „оба права“ прије 1752. године.

У монографској студији, која треба да се ускоро појави из штампе, чији сам аутор, дају се, исцрпни био-библиографски подаци о Јовану Стефанову Баљевићу који је из Црне Горе прешао у Угарску (Мађарску) још као дјечак. Образовање је стекао у Сремским Карловцима и Халеу (Њемачка), гдје је и докторирао. Затим је у Русији провео неколико година живота као официр у Руској армији, гдје је досегао до чина секунд-мајора. Губи му се траг у Русији 1769. године. Затим је дат превод његове дисертације на српски језик са репринт-издањем оригинала. То је уједно и први веома стручни превод Баљевићеве докторске тезе на наш језик, са неопходним савјесно датим коментаром. Уз то, дата су и два поменута Баљевићева географско-етнографска списа о Црној Гори преведена са руског језика, која су својевремено имала циљ да руској дипломатији пруже основне представе о најмањој јужнословенској држави.

Баљевићева докторска дисертација је сачувана у невјероватно малом броју примјерака. Познати српски библиограф др Георгије Михаиловић својевремено је *забиљежио да се једини познати примјерак налази у Националној библиотеци Аустрије у Бечу*.⁷ Биће да тај примјерак помиње и Лукијан Мушички у рукопису своје „Српске библиографије“, која се чува у Архиву САНУ у Београду. Савремени српски филозоф и историчар филозофије Андрија Стојковић, за Баљевића вели да је „*штампао своју филозофску расправу о пропаганди вере (1752), прву филозофску дисертацију у Срба, а Јован Апостоловић своју 'Инаугуралну медицинско-филозофску дисертацију (Хале, 1757)'*“.⁸

Дакле, последице ових несумњивих ауторитета у науци – библиографа Михаиловића и филозофа Стојковића – сви су њихове погрешне тврдње, мање-више, преузимали и давали као своје, па отуда

⁷ Уп. Георгије Михаиловић: *Baleović Stefanović Jovan*. – У: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, I, Novi Sad, 1972, str. 139.

⁸ Уп. Андрија Б. Стојковић: *Почеци филозофије код Срба. Од Саве до Доситеја на основама народне мудрости*, Београд, 1970, стр. 143.

толико немалих заблуда и погрешних информација у науци, публицистици и журналистици код нас.

Баљевићева докторска дисертација о ширењу религије милитантним средствима („De Propagatione Religionis Armata”, Halle 1752) није била доступна научницима и осталима који су се за њу занимали, утолико мање што је штампана на латинском језику давне 1752. године у њемачком универзитетском граду Халеу.

Наша радозналост за Баљевићеву дисертацију и за био-библиографске податке о њему, као што је већ речено, траје више од једне деценије. Тешко смо могли повјеровати у податак, иначе врсног српског библиографа, књигозналца и књигољупца, др Георгија Михаиловића да постоји само један-једини егземплар штампане Баљевићеве књиге. Трагајући преко разних библиографија старе и ријетке књиге, и личних веза, сазнали смо за још један примјерак Баљевићеве књиге која се чува у Универзитетској библиотеци у Халеу (Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg. Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt), чију смо ксерокопију добили 1997. године посредством проф. др Friedhilde Krause, која је тада била директор Националне библиотеке у Берлину. Намјера нам је била да приредимо факсимилно издање дисертације Јована Баљевића, са преводом на српски језик, уводном студијом и неопходним коментарима.

Послије покушаја првог превода Баљевићеве књиге још 1998. године, показала се потреба за рецензијом тога превода, а онда се збила читава одисеја – „код рецензента” то јесте „новог преводиоца”, под чудним околностима „нестао је” наш свеколики рукопис монографије о Баљевићу који се сада појављује на свијету, а који смо тада имали само у једном примјерку. Након што нам је рукопис враћен послије више од годину дана – могли смо ићи у даљу потрагу за новим преводиоцем. Тај сложени посао успјешно је сада обавио Дарко Тодоровић, проф. са Катедре за неохеленске студије на Филолошком факултету у Београду.

1. CURICULUM VITAE

Шта рећи из животописа ове занимљиве личности?

Као филозоф и писац, па мајор руске армије – средином XVIII вијека, Јован Стеванов Баљевић представља изузетно занимљиву појаву, недовољно проучену и расвијетљену личност у нашој и руској науци.

Биографски подаци који су до сада у науци обзнањени о Јовану Стефановићу Баљевићу, иако фрагментарни и штурни, довољно су изазовни и информативни да га представе као занимљиву личност наше културне повјеснице XVIII стољећа. Рођен је на Пелевом Бријегу, у Братоножићим око 1728. године. У историографији се често помиње и под презименима: Балевевић, Баловић, Балеовић, Болевић. Преци Јованови су имали презиме Баљевић – по Баљу,⁹ па према томе исправно је и његово презиме тако третирати. Стога смо се определијели за варијанту презимена *Баљевић*.

У руској историографији и другој литератури најчешће се спомиње као Јован Стефанович Балевич, или Јован Степанович Балович, што потиче од погрешног „транскрибовања” руских писара и писаца који су његов патроним преиначавали, прилагођавајући га „руском уху”.

У њемачким изворима и литератури срећемо га под именом и презименом у више верзија (7), и то: Boianus Joannes Stephanowicz Baleowicz, Boianus Iohannes Stephanowicz Balelowicz, Boianus Johannes Stephanowicz Baleowicz, Boianus Johannes Stephanowicz-Baleowicz, B. J. Stephanowicz, Boianus Johannes Stephanowicz, Boianus Ioannes Stephanowicz Baleowicz Bratonoscicia-Albanus.¹⁰

О животу Јована Ст. Баљевића, његовој младости и студијама, те каријери до пресељења у Русију, сазнајемо из једне његове аутобиографске скице, коју је написао у мају 1757. године на захтјев руског амбасадора у Бечу Германа Карла Кејзерлинга, приликом Баљевићевог поднеска за добијање руске визе. Наиме, у свом кратком „curriculum vitae”, Јован Баљевић пише да потиче из Братоножића и да је још у дјетињству постао „турски плијен” – вели он, што ће рећи да су га, према једној верзији, Турци заробили,¹¹ а према дру-

⁹ Јован Ердељановић: *Кучи, Братоножићи, Пипери*. Подгорица, 1997, стр. 340 (издање према оригиналу из 1908, 1909. и 1911. објављеном у едицији „Етнографски зборник Српске краљевске академије”, књ. VIII, XII и VII).

¹⁰ Према подацима електронског каталога Universitäts – und Landesebibliothek Sachsen-anhalt Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg.

¹¹ Ј. Ст. Баљевић се 1757. године обратио руској царици Јелисавети Петровој с молбом да му да руско држављанство. У тој својој молби навео је неке занимљиве податке: прво, да је црногорски и брђански народ најискреније одан Русији, што је показао и у вријеме рата Аустрије и Русије са Турцима 1737. године, учествујући на страни првих заједно с Малисорима и друго, да је тада он заробљен и настојањем родитеља и босанског архиепископа Умилиновића убрзо био ослобођен. (Уп.: *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями XVIII в.*, Москва, 1984, стр. 214-215.)

гој, узели као „данак у крви“; од Османлија га је откупио Умилиновић, босански архиепископ у Сарајеву, који му је, као хуман и племенит хришћанин, омогућио ниже и средње образовање. Године 1745. отишао је из Темишвара на студије у њемачки град Хале, као питомац темишварског презвитера Пантелејмона Стратимировића. Стратимировић је бринуо о његовим студијама, што сазнајемо из обраћања овог црквеног великодостојника *G. A. Franckeu*, свом познанику и пријатељу, којег 1748. године моли да Јована Баљевића (*Johann Stephanovic*), који већ три године студира у Халеу – „изванредном сједишту муза“, и о којему брине као о свом „духовном сину“ – да га овај угледник препоручи за упис на тамошњи Правни факултет. Пантелејмон Стратимировић истиче да се од његовог штићеника Баљевића очекује једног дана да „добро послужи нацији“, будући да српски народ има велику потребу у образованим људима који недостају, јер је дуго остао под турским јармом.

Стратимировићева интервенција је успјела. По нарочитој препоруци др *Knaopp-a* и *G. A. Franckea*, Јован Баљевић је под именом *Johann Boianus Stephanowicz, Albanus – Bratonesiensis* уписао се бесплатно 10. априла 1750. године на Правни факултет Универзитета у Халеу.¹² Завршио је за двије године факултет и одбранио докторску дисертацију под насловом: *Dissertatio Philosophica De Propagatione Religiones Armata* (*Философска дисертација о ширењу религије милитантним средствима*).

По завршетку студија и одбране докторске тезе, коју је објавио 1752. године у Халеу, вратио се у Угарску (Мађарску), гдје је више од седам мјесеци 1753. године радио као нотариус (адвокат) и потом, неко вријеме, био ађутант пограничног команданта Гаврила Новаковића. Доцније је радио у Сремским Карловцима, гдје је остао безмало двије године (21 мјесец) на служби синдикуса (шефа полиције) и секретара Карловачког магистрата (градске управе). Ове дужности је обављао као хонорарни извршилац, јер није хтио да прими аустријско поданство (држављанство). Баљевић је стално био преокупиран мишљу да емигрира у Русију и стога је чекао прилику да оствари ту своју идеју. У то вријеме коинцидира једна јака миграциона струја аустроугарских Срба у Русију, која је за владавине императора Петра Великог основала у јужним крајевима европске Русије војничка

¹² Eduard Winter: *Die pelege der west-und süd Slavischen sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west-und südslavischen Völker*, Akademie – Verlag – Berlin, 1954, str. 169.

насеља – „Нову Србију” и „Славеносрбију”. И касније, за владе царице Ане, магратије Срба из Поморишја и Потисја били су интензивне. Међу знатним Србима који су врбовани за руску службу у Угарској обрео се и др Јован Баљевић. Остварио му се животни сан да се пресели у Русију. Када му се та прилика пружила, „измијенио је своју биографију, тврдећи да је радио у аустријској војној служби. Тако је постао официр у руској војсци, што му је била и посебна жеља...”

Ево, како се реализовала Баљевићева животна жеља да добије руску визу и руско поданство. Још док је службовао у Сремским Карловцима, у овај атрактивни фрушкогорски град и његову виногорјем богату и познату гравитациону сферу, долазили су тада многи надничари – звани „бећари”, ради обављања виноградарских послова. Као најамни радници били су обавезни да предају своје објаве у Карловачком магистрату. Пошто су у то вријеме организоване већ поменуте економске емиграције у Русију, посредством исељеничких агената – руског мајора Стевана Петровића (Шаровића!)¹³ и самозванца Јакова Јездимировића, и других, који су у периоду 1754-1756. године обилазили фрушкогорске манастире и врбовали јавно за сеобу у Русију – поглавито Србе из Србије, Босне, Херцеговине и Црногорце из слободног дијела, и окупираних од аустроугарске и турске власти крајева Црне Горе, а тајно – из Славоније, придобили су синдикуса Јована Баљевића да ради за „заједничку ствар”. Ниме, он је као управитељ полиције у сврху исељавања издавао Србима, аустријским поданицима, лажне пасоше, биљежећи их као Црногорце.

Након што је Баљевић издао педесетак „путних листова” (исправа за Русију), био је осумњичен. С тим у вези, на захтјев магистрата, саслушан је 18. марта 1757. Пантелија Брашковић, који је изјавио да је Јован Баљевић дао путне исправе за сеобу у Русију Станку Косовцу, са Косова, и Ђуки Сабову, који је служио у Карловцима код руске пуковнице Петровићке, с којом су се састајали и Баљевић и наречени Јездимировић.¹⁴ У ствари, Јован Баљевић је у договору са Стеваном Петровићем-Шаровићем и Јаковом Јездимировићем, издавао „бећарима” исправе, назначивши у њима да су Црно-

¹³ Руски мајор Стеван Шаровић, из Подгорице, био је један од успјешнијих руских исељеничких агената. Преузео је презиме Петровић, уз сагласност владике Василија, рачунајући да ће тако бити још успјешнији у пословним трансакцијама...

¹⁴ Васа Стајић: *Грађа за политичку историју Новог Сада*, Нови Сад, 1951, стр. 70

горци, и они би послѣ тога одлазили у Петроварадин, гдје би се пријављивали мајору С. Петровићу, који је преузимао даљу бригу о њиховом „трансферу” у Русију.

Акцијама пресељавања наших сународника у Русију ишла је на руку околност да је тада митрополит црногорски Василије Петровић Његош (Његуши, 1709 – Санкт-Петербург, 1766) добио одобрење од руског Сената и царице Јелисавете Петровне (1740-1762) да може преселити у Русију сто породица из Црне Горе. Са овим пројектом је упознат гроф Карло Кејзерлинг у Бечу, коме је, као руском дипломати, било наређено да за црногорску емиграцију издејствује код аустријских власти слободан пролаз кроз Двојну монархију. Услѣд руске интервенције, бечка влада је дозволила транзит црногорских породица кроз Аустрију. За њихов прихват на турској граници у Срему и Славонији одређен је споменути мајор Петровић, који се неколико година раније преселио из Подгорице у Русију. Он је у Сремским Карловцима преузео педесетак изврбованих надничара и послао их у Русију уговореном маршрутом, представивши их као Црногорце. Овој превари су, међутим, аустријске власти брзо ушле у траг и Јован Баљевић се, у задњем моменту, једва спасао бјекством.¹⁵

Он је, заправо, сазнавши да су му државне власти, тј. аустријска полиција ушла у траг његовим махинацијама, те да му даљи рад на врвовању емиграната није могућ, дакако, ни сами опстанак на мјесту сремскокараловачког синдикуса, јер би му, свакако, слиједили хапшење и робија, побјегао из Сремских Карловаца у Беч. Претходно се обратио Симеону Пишчевићу у Петроварадину, који се тада налазио у руској мисији која је имала задатак да ради на пресељавању Срба у Украјину односно Јужну Русију. Тако је афера о фалсификовању докумената, чији је главни актер и извршилац био Јован Баљевић, прекинута, и он је на вријеме скапулао. Руски амбасадор у Бечу га је препоручио царици Јелисавети 3/14. маја 1757. године да га прими у руску службу као ученог Црногорца, који је завршио њемачки универзитет, а уз то, добар је зналац њемачког и латинског језика.

Из Беча се Баљевић пребацио у Варшаву, с преводиоцем Русом Волковим, с намјером да продужи пут у Русију. Љети 1757. обрео се

¹⁵ Нил Поповъ: *Извѣстiе о походе С. С. Пишчевича*, Москва, 1883, стр. 249-250; др Мита Костић: *Српска насеља у Русији. Нова Србија и Славеносрбија*, Насеља и порекло становништа, књ. 14, СЕЗ, књ XXVI, Београд, 1923, стр. 88.

у граду на Неви, у дивном Санкт-Петербургу, гдје је тражио азил и руско држављанство, које му је ускоро – у септембру исте године, дао руски Сенат. Упућен је, потом, са чином капетана у Слободски хусарски пук, који је тада управо формиран. Процијењено је да он заслужује овај високи официрски чин зато што је школован. И одишта, мало је који руски официр тога времена могао попунити рубрику о свом школовању и образовању као он. Хроничар је забиљежио да је Баљевић говорио: њемачки, латински, грчки, влашки, јеврејски и руски. Осим тога, познавао је филозофију и теологију, и науке: право, математику, геологију, геодезију и астрономију.¹⁶ Укратко, био је изузетно образован човјек, са широким спектром знања – научник и филозоф, полиглота у правом смислу ријечи.

Убрзо по доласку у Русију, и распоређивању у Слободски хусарски пук, Јован Баљевић је добио полугодишњи одмор да би рјешавао породичне проблеме. Наиме, он је још док је боравио у Сремским Карловцима засновао брачну заједницу са Маријом, кћерком бакалина Ђурка Ђурковића, народног трибуна у Новом Саду. Из брака са Маријом имао је сина.¹⁷ Жена и син су му се налазили у „мађарско-бохемској области”, гдје је имао породично имање. Тек послје годину дана – 1. јануара 1759, успио је да из Сремских Карловаца преведе породицу у Русију. Очито, имао је низ перипетија. Није му пошло за руком да прода имање, због сметњи које су му правиле аустроугарске власти. Иако је његово званично одсуство од пола године удвостручено, по повратку на службено мјесто није имао никаквих компликација. Руске војне власти су имале пуно разумијевање за његов случај; толерисале су његово одсуство од годину дана, сматрајући га оправданим, па су му омогућили даљи рад у Слободском пуку – у којему су били поглавито дошљаци из јужнословенских крајева, са командним кадром: потпуковницима Луком Милорадовићем и Николом Чорбом, капетанима Гаврилом Витковићем и Стеваном Пишчевићем¹⁸ и другима.

Послије расформирања Слободског хусарског пука 60-их година XVIII вијека, Јован Баљевић је продужио официрску каријеру у Сумском, а потом у Харковском хусарском пуку. Аванзовао је до чина мајора. За разлику од многих својих јужнословенских су-

¹⁶ В. Ю. Костяшов: *Йован Балевиц и его „Описание Черногории”*. – Славяноведение, Москва, 1998, 1, стр. 39.

¹⁷ Васа Стајић: *op. cit.*, стр. 70-71.

¹⁸ В. Ю. Костяшов: *op. cit.*, стр. 40.

народника, Баљевић није стекао никакав иметак, није се обогатио. Његова официрска каријера је рано прекраћена. И његово стваралаштво као филозофа и научника од тренутка ступања у Руску војску престало је. Према неким подацима, његовог сина, умро је врло млад 1769. године, са навршеном четрдесетом. Ми претпостављамо, међутим, да је он тада нестао само из „руског војничког живота” и да се појавио на политичкој сцени Црне Горе под именом Шћепан Мали, представљајући се као руски цар Петар Трећи.

Година његове наводне смрти „1769” забиљежена је у молби његовог сина Стефана, рођеног у Русији, којом је покушавао да ступи у службу Кијевске губернијске канцеларије.¹⁹ Тих година вратила се из Русије и Баљевићева супруга, којој је било обећано доживотно издржавање од стране снахе Дионисије.²⁰ Мајка му је још била у животу, у родним Братоножићима...

Тако је, дакле, мајор Јован Баљевић провео у Русији релативно кратко вријеме. Нешто више од једне деценије вршио је беспрекорно повјерене му дужности. Његово широко знање и и потенцијална стваралачка способност као што то често бива, нијесу, нажалост, дошли до изражаја. Да није прерано напустио војничку каријеру, свакако би напредовао до чина генерала, попут многих земљака и мање способних и мање амбициозних.²¹

Да ли се Баљевић одиста упустио у својеврсни авантуризам: је ли отишао у Црну Гору и увео свјетовну власт паралелну теократској? Остаје да се то веома круцијално историјско питање у науци тек разријешити!

Када се говори о научном стваралаштву Јована Баљевића, за које је имао, несумњиво, изванредне предиспозиције, треба рећи да је поред докторске дисертације коју нам је оставио у наслеђе, у његовој оставини затечен и један географско-историјски спис, пронађен у фонду руског амбасадора Кејзерлинга у Бечу. Генеза овог интересантног Баљевићевог списка везана је управо за његов одлазак у Русију. Заправо, прије одобрења његовог одласка у Русију, и давања пасошких исправа, руски амбасадор Кејзерлинг искористио је прилику да од ученог и обдареног Црногорца добије какву-такву писа-

¹⁹ Ibidem.

²⁰ В. Стајић: *op. cit.*, стр. 71.

²¹ Са територије данашње Црне Горе било је у Руској војсци и морнарици 30 генерала и адмирала, о чему је аутор ове студије написао опсежан рукопис за посебну монографију!

ну информацију о Црној Гори, која је још увијек била *terra incognita* и за словенску Русију, ма колико да је ова од почетка марта 1711. године имала успостављене официјелне политичко-дипломатске односе, што потврђује и Кајзерлингово писмо руској императорици Јелисавети Петровној, датовано 3/14. марта 1757. године, у коме, између осталог, каже:

„С обзиром да се веома мало зна о Црногорцима, то сам захтијевао од њега (тј. од Јована Баљевића – примједба Д. Ј. М.) писмени извјештај о томе”, што ће рећи информацију о Црној Гори и Црногорцима.

Спис Јована Баљевића, који смо назвали у преводу „*Суштински опис Црне Горе*”, више је један географско-историјски кроки, тј. омањи трактат, него стварни и потпунији опис. Написан је ситним рукописом на латинском језику, мјестимично тешким за читање. Истовремено је урађен и његов превод на руски језик. Овај се превод по структури и садржају разликује од оног који је у XIX вијеку пронашао у Петроградском архиву црногорски историчар Марко Драговић (Велестово, Цетиње, 1851 – Цетиње, 1918) и објелода нио га 1884. године.²² Посебно се разликује нова верзија Баљевићевог списка у дијелу који се односи на опис карактерних особина Црногораца.²³

„*Суштински* (! најбитнији, сажети – Д. Ј. М.) *опис Црне Горе*” из пера нашег земљака Јована Баљевића веома је интересантан, како са тачке гледишта у њему споменутих етнографских појединости, тако и као образац једног свједочења, па и свједочанство на основу којег је у руској дипломатији формирана општа представа о Црној Гори и Црногорцима.²⁴

Због интересантности обје верзије Баљевићевог етнографско-историјског списка, и Драговићеве и ове коју је недавно обзнанио В. Ј. Костјашов у часопису Руске академије наука – *Славјановеденију*, дајемо их у својој књизи, још увијек рукопису (!) у преводу с руског језика у цјелини.

Јован Баљевић је у овом спису посебно нагласио начин живота Црногораца, њихово одавање четовању ради привређивања и преживљавања. Он каже:

²² Марко Драговић: *Митрополит црногорски Василије Петровић или историја Црне Горе од 1750. до 1766. године*, Цетиње, 1884, стр. 121-128.

²³ В. Ю. Костяшов: *op. cit.*, стр. 41.

²⁴ *Ibidem*.

„Многи Црногорци само оружјем живе, нападајући час на турске, час на млетачке поданике. Овакве нападе Црногорци не само да не држе за гријех, но их они држе као велику војничку част.”

Баљевић је тачно запазио да:

„У Црној Гори нема управе ни реда свјетскога и ако се данашњи архијепископ Василије стара завести међу њима ред и поредак државни. Онај који је најбољи јунак међу њима, заузима првенствујуће мјесто и бива њихов војсковођа против непријатеља.”²⁵

Другим ријечима, било је то право војнодемократско друштво, у којем се лично јунаштво више цијенило него богатство, а нападање турских каравана и млетачких трговачких посленика и емисара као нормална појава, морални чин и витешки подвиг који, коначно, обезбјеђују егзистенцију!

Баљевићев спис, објављен три године доцније, представља комлементаран документ Василијевој „Историји о Црној Гори” (Санкт-Петербург, 1754). Он владику Василија Петровића Његоша представља прије свега руском естаблишменту, дакако и ширем јавном мњењу, истичући његову државотворну личност, која настоји да у Црној Гори уведе јавни „ред и поредак државни”, што је истовремено значило и подршку његовим настојањима и циљевима које је имао објављивањем прве црногорске историје на руском језику.

2. Шта још рећи о стваралачком опусу Јована Ст. Баљевића, посебно о његовој докторској тезу о ширењу религије милитантним средствима, коју је одбранио 1752. године на Универзитету у њемачком граду Халеу и исте године је објавио на латинском језику под насловом: *Dissertatio philosophica de propagaatione religionis armata* (Halaе, 1752). Затим је, пет година касније (1757), написао два мања списа географско-историјског карактера о Црној Гори, од којих се један појавио на свјетлост дана тек 1884. године, а други безмало 115 година доцније – 1998. године.²⁶

Тема Баљевићеве дисертације је ширење религије милитантним средствима. Приступ његове расправе о датој проблематици је превасходно филозофско-етички. Полази од тога да је религија највише добро. Одређује је као истински начин поштовања Бога. По Баљевићу само је једна религија истинска. Све оно што је у разли-

²⁵ Марко Драговић: *op. cit.*, стр. 123.

²⁶ G. Mihailović: *Baleović, Stefanović, Bojan, Jovan*. – У: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, 1, Novi Sad, 1972, str. 139.

читим религијама истинско, требало би да буде обухваћено у овој једној, дакле, истинској религији – сматра Баљевић.

Општи појам религије обухвата и све лажне религије. Отуда у Баљевићевој расправи није ријеч само о милитантном ширењу истинске, већ било које лажне религије. Пошто сваки вјерник своју религију сматра истинитом, допушта могућност да се представе могу промијенити уколико се дубље проникне у саму ствар, па се може увидјети лажност сопствене а истинитост туђе религије, што претпоставља могућност да се сопствена религија одбаци а ова друга прихвати. Људе који због истих појмова о Богу слиједе исти начин поштовања Бога, назива људима *исте религије*, док оне који због различитих појмова слиједе различити начин поштовања Бога, назива људима *различите религије*.

Др Јован Баљевић се у својој расправи не бори за истинитост неке одређене религије, већ потенцира оно што је заједничко свим религијама, било да су истинске или лажне, што ће рећи да теми приступа, с претензијама да расправа буде примјенљива на све религије. Другим ријечима, интересује га цјеловитост религије. У том контексту наглашава став да свачијој савјести треба оставити по вољи да се определи коју религију хоће да слиједи, а коју да напусти; јер, како вели, нико нема власт над туђом религијом. То даље значи, да владари не могу имати власт над религијом, јер никоме не смије бити признато право својине над савјестима. И ту се Баљевић разлика са Макијавелијем који држи да религију и њена учења треба прилагодити интересима државе и владара.

У разматрању односа државе односно владара и религије Баљевић се ослањао на мишљење њемачког правника и филозофа права Самуела Пуфендорфа (1632-1694), док је о значају религије за државу имао слично схватање попут истакнутог филозофа религије *Имануела Канта (1724-1804)*.

Интересантно је и врло значајно, суштаствено питање промјене религије, која по Баљевићу може бити законита или незаконита, зависно од тога да ли су мотиви за промјену законити или незаконити. О самим мотивима, које Баљевић сврстава у двије групе, читаоци ће се упознати сами приликом читања превода његове докторске тезе.

О самом начину ширења религије, наш аутор види у двије варијанте: увјеравањем на основу аргументације којом се доказује лажност религије којој увјеравани већ припада, а истинитост оне ко-

ју му препоручујемо, или како Баљевић каже, стављањем у изглед спољашних добара, или патњи и мука које ће му бити нанијете, у шта спада и рат који се започиње против једног народа због религије. Овај задњи начин увјеравања некога да промијени религију означен је као ширење религије милитантним средствима.

Јован Баљевић је дубоко увјерен да је сваки рат који се води са циљем насилне промјене религије неправедан рат. За такву тезу послужио је Баљевићу холандски хуманиста и филозоф права *Хуго Гроцијус (1583-1645)*, који је засновао теорију међународног права на темељу природног права.

Др Ј. Баљевић расправља и о апсурдности вођења вјерских ратова. Пита се он: „Ко је, доиста, икад и промислио да је човјека оружјем могуће убиједити у истинитост једне религије.” Убијеђен је Баљевић да се ратом не постиже већ спречава законито ширење религије; ширење религије средствима оружја штетно је за саму религију. Ако би се вјерницима дозволило да силом оружја и огњем шире своју религију, зар би иједна религија могла очекивати ма какво спокојство и сигурност? – пита се Баљевић.

У вези са питањем за примјену силе у ширењу религије, или њеном ширењу без спољашње силе – Баљевић полемише са више аутора, као на примјер: *Аурелијем Августиним (354-430)* и *Јустусом Липсијусом (1547-1606)*, холандским филозофом и хуманистом, настављачем Еразма Ротердамског. Дакле, Баљевић се залагао за толеранцију умјесто примјене оружја у ширењу религије.

Ваља рећи при томе да Баљевић прави разлику између милитантног ширења религије и милитантне одбране религије. С овим у вези, наводи када је допуштено прибјећи милитантној одбрани религије, а када није. Расправљајући о овим питањима с филозофског аспекта, Јован Баљевић је актуелизирао многа питања, с тим што је на многа и одговорио, а нека оставио отвореним.

О докторској дисертацији Јована Ст. Баљевића, насталој прије два и по вијека, завршићемо закључком Николе Рацковића, филозофског писца и лексикографа, сматрајући га компетентним.

Рацковић истиче да је Јован Баљевић у мноштву религија тражио оно што им је заједничко, што их повезује, што их чини цјелином. То и јесте задатак филозофије – апострофира Рацковић, да се у мноштву разноликости које се манифестују у свијету и свакидашњици пронађе оно што им је заједничко, опште и утврде принципи на којима то опште постоји и опстаје.

Баљевићева расправа је, по мишљењу Рацковића, филозофска и у том смислу што код њега религија игра улогу филозофије, или још прецизније, покушава да одговори на битна етичка питања, као што је оно о највишем добру.

Баљевић се према религији не односи апологетски, каже Рацковић, па се ни према његовој филозофској расправи не треба тако односити. Има у њој идеја, ставова погледа, који захтијевају критичко преиспитивање – констатује критичар, и издваја само неколико:

„*Прво: дефиниција религије.* За Баљевића религија је начин поштовања бога. Ту се отвара питање: Како се с поштовањем односити према богу, ако се предмет поштовања (Апсолут) не да рационално објаснити, не подлеже рационалном расуђивању? Може ли се, у складу с принципима просвијећености, наше поштовање усмјеравати према нечему што је неодређено, непознато, што измиче рационалној одредби? Како ту провалију премостити? За однос према религији, међутим, битно је оно што је проф. др Вуко Павићевић указао: ‘Чињеница да се постојање таквог бића не може рационално доказати не даје нам за право да веровање у њега означавамо као чисту бесмислицу’”²⁷

Друго питање се тиче *распрострањености религије*. Баљевић наглашава да је религија универзална. Он претпоставља општу распрострањеност религије. Религија је свуда присутна. „Из историје нећемо моћи да наведемо ни један једини примјер народа гдје није било барем неког привида религије, о чему свједочи већина старих филозофа тврдећи да код свих народа постоји закон да се богови поштују”. Овдје се може примијенити да оно што важи за народ не важи и за појединца, индивидуу. Баљевић је апстраховао постојање атеиста. У његово доба (уосталом, као и данас) атеисти су били чињеница. Захваљујући свјетлости ума карактеристичној за доба просвијећености, та чињеница је у 18. вијеку била веома видљива. Занемаривање атеиста утолико више чуди што се Ј. Баљевић у својој расправи позива на француског филозофа, просвјетитеља Пјера Бејла (1647-1706), који је заступао идеју о неспојивости религије и знања, вјере и филозофије. Бејл је био на становишту да друштво атеиста може испуњавати не само своје грађанске него и своје моралне обавезе и дужности, ништа лошије од друштва вјерника. Ово питање је и данас изузетно актуелно.

²⁷ Др Вуко Павићевић: *Социологија религије са елементима филозофије религије*, Београд, 1970, стр. 11.

Треће, занемаривање атеиста Баљевића је довело у мисаону тешкоћу која се испољила при одређивању кључног појма његове расправе: *ширење религије*. Како ширити религију ако не постоји простор без религије, ако не постоје нерелигиозни људи? Баљевић је у расправи користио и други термин: *промјена религије*, што није исто, мада више одговара садржају расправе.

Најзад, *четврто*, Баљевић искључује принуду као средство ширења религије, али је поново уводи кад тврди да је религија *неужна* за одржавање реда и поретка. *Неужност подразумева принуду.*”

Пажљивом анализом Баљевићеве докторске тезе долази се до закључка да је аутор приликом њеног писања консултовао знатну литературу која је у оно вријеме постојала. Излагање му је систематично и прегледно, згуснуто и логично повезано. Мисао јасна а стил течан.

Не треба да зачуди ни обим Баљевићеве дисертације. Она износи свега тридесетак страница. Треба имати на уму да су у XVIII вијеку, дабогме, и раније па и касније – били такви захтјеви на универзитетима код кандидата за одбрану доктората. Уосталом, познато је старо правило да је теже писати сажето него опширно!

Објављивањем превода Баљевићеве докторске тезе указује се прилика стручној и научној јавности, дакако, и ширем мњењу – да се суд и слика о њему прошире, комплетирају. Јер, у досадашњој стручној и научној литератури представе о његовој филозофској расправи и филозофској мисли нијесу биле довољно јасне. Укратко, као што је већ истакнуто, његова је дисертација била недоступна стручњацима и научницима, који су је стога више узгред помињали, понекад о њој и њеном садржају имали погрешне представе, па отуда, неријетко, и површно писали и истицали, на примјер, да се ради о крсташким ратовима иако о томе нема ни једне ријечи!

За разлику од његове књиге у којој је писао о ширењу религије милитантним средствима, у нашој културној историји много је др Јован Баљевић био познатији по свом географско-етнографском спису, који је више пута стављан на увид јавности, прештампаван на српски језик под називом „*Географско-историјски опис Црне Горе*” (Цетиње, 1884, Титоград, 1963) и „*Кратак и објективан опис садашњег стања Црне Горе*” (Београд, 1997. и 1998). За овај Баљевићев спис црногорски историчар Марко Драговић, који га је крајем XIX вијека пронашао, превео и обзнанио на наш језик, вели да је кратак, интересантан и важан. Готово идентичне садржине је и Ба-

љевићев спис недавно пронађени и објелодањени на руском језику, писан исте 1757. године, само у краћој верзији. Описи и подаци у Баљевићевим списима се односе превасходно на слободни дио Црне Горе, што ће рећи на Стару Црну Гору.

Ево и основних података о оновременој Црној Гори, ексцерпираних из оба Баљевићева рада:

Баљевић Црну Гору лоцира у доњем дијелу Албаније (треба: горњем! – примј. Д. М.), близу Јадранског мора. Истиче да се састоји од малих срезова, тзв. нахија, у којима се налази преко 30 села. Нема градова, нити утврђења. Граничи се са запада Млетачком Далмацијом, са источне стране Зетом, са јужне – Скендеријом и са сјеверне – Херцеговином. Дужина Црне Горе од Котора до Никшићког краја је око 12 млетачких или њемачких миља (ваздушне линије), а ширина од Подгорице тј. „подгоричког санџаката” до Будве – 8 миља. По своме положају Црна Гора представља природно утврђење; каменита је и безводна. Ваздух је здрав и вода добра...

Становници воде поријекло од славено-српског народа; православно-источне су конфесије. Веома су неискусни, једноставни и склони пљачки. Немају школа, осим при Цетињском манастиру. Од природе су веома бистри и способни. Многи живе само од оружја, нападајући на сусједне турске караване и млетачке поданике, што сматрају часним активностима. Због тога су са пограничним сусједима вазда у оружаним сукобима. Турци су их казним експедицијама много пута нападали, настојећи да их освоје и покоре. Често су их разарали и села им пустошили; главе сјекли и живе набијали на колац. Такве животне околности су приморале Црногорце да се посвете војним вјештинама и врло незнатно земљорадњи и занатима. Сем нешто пољског поврћа ништа немају... Број Црногораца („воених људи”), по Баљевићу, износио је онда око 5.000. (Овдје, свакако, аутор мисли на војно способне житеље у слободном дијелу Црне Горе!) Становници су високи растом, крупни, црномањастости и осветољубиви. Није познато да ли су икада Турцима плаћали данак. Нико, међутим, од Црногораца није у потпуности био под турским јармом. Због тога се до дана-данашњег са сусједним Турцима жестоко туку за своју слободу.

У турском поданству живе православци: Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, Баљевићи (тј. Братоножићи), Васојевићи, Дони (претпостављамо да се ради о Пиви и Дробњаку!), Елиорни (могуће: Ускоци!), Ровчани, Морачани, док су католици: Клименти, Груде, Хо-

ти и Шкрељи (ово би могли бити: Мати и Миридити!?), такође под турским игом. Као што се види, Баљевић је употријебио неке термине за извјесне етничке скупине који се, колико знамо, не срећу у етнолошкој и историјској литератури! Стога смо претпопставили о којима је етничким, црногорским и албанским, скупинама ријеч.

Црногорци имају свог архиепископа који је од патријарха пећког хиротонисан и хијерархијски од њега завистан, и он као архиепископ вјерска права има не само у Црној Гори већ и у свим наведеним предјелима у којима преко својих подређених управља; такође, он има велики утицај на непросвијећени народ који тамо живи. Сједиште му је на Цетињу.

Укратко, према Баљевићевом опису, Црна Гора је природно утврђена, скоро са свих страна опкољена планинама и морем. Могла би да буде плодна када би се њени становници марљивије старали о економији...

Будући да је ширу верзију „*Географско-историјског описа Црне Горе*” аутора Јована Баљевића, коментарисао Марко Драговић, то ће заинтересовани читаоци моћи тамо да сазнају појединости. Иако је Баљевић релативно мало написао, и оно што нам је оставио у наслеђе врло је значајно и интересантно за филозофију и науку, о чему, уосталом, свједоче и досадашња истраживања и разне интерпретације о њему као филозофу и научнику. Чињеница да се његовим животописом и стваралачким дјелом бавило око 90 научника и стручњака разних профила и интересовања – довољно говори колико је он био присутан у историографији, публицистици и журналистици у нас и код Руса. Објављивањем Петровићеве, и наше књиге, убијеђени смо да ће тај интерес за Баљевића и његово дјело још више порасти.

И, на крају, најважније, суштинско питање:

3. ДА ЛИ СУ ЈОВАН БАЉЕВИЋ И ШЋЕПАН МАЛИ ИСТА ЛИЧНОСТ?

Од саме појаве – под крај XVIII вијека, самозванац Шћепан Мали представља мистериозну историјску личност за чије су се поријекло интересовали многи домаћи и страни историографи. И не само историчари него и књижевници на примјер (Његош) и др. Нико није, међутим, утврдио: *ни ко је, ни одакле је био*. Његовом самозваном појавом у Црној Гори, и представљањем за руског цара Петра

Трећег, био је изненађен руски званични режим који је и ликвидирао нареченог руског императора; изненађена је била и дипломатија европских велесила (млетачка, турска и др.); узнемирен је био и владика Сава Петровић – Његош који се налазио на трону Митрополије црногорско-приморске.

Ми о Шћепану Малом нећемо овдје расправљати оно што је у историографији познато. (Неће бити расправљања ни у нашој књизи о њему као Господару Црне Горе!) Задржаћемо се само на круцијалном питању: *да ли је Јован Баљевић и Шћепан Мали иста личност?*

Познато је да је у другој половини XVIII вијека постојао дуализам власти у Црној Гори – владикат и гувернадурство, па је било и више претендената на црногорски пријесто. Били су то махом наши људи пустоловног духа, карактеристичног за многе наше сународнике тога вијека, као што је био Софроније Марковић-Југовић, Давид Гаврилов Неранцић (брат генерала Симеона Неранцића-Зорића), из Паштровића и др., који су правили пројекте о васпостављању свјетовне власти у Црној Гори, којом је требало замијенити теократску власт! Такве су пројекте достављали руском Двору у Санкт-Петербургу, али им тамо нијесу прихватани... Очито, први је такву шансу искористио др Јован Стрефанович Баљевич уколико се, одиста, ради о Шћепану Малом. Дошао је у Црну Гору с прољећа 1767. године, без икаквих претходних пројеката и договора и наметнуо се Црногорцима за свјетовног владара – постао је њихов „лажни цар”, то јесте господар. Био је он, несумњиво, поријеклом Црногорац, виспрен комбинатор, човјек бистроуман каквог га је Бог дао, и, уз то, авантуриста. Разрадио је стратегију како да се дочепа црногорског пријестола? Искористио је животну прилику и обрлатио Црногорце, постао је њихов самозвани владар. Његову конструкцију да је он лично Петар Трећи, руски цар, прихватили су главари у већини и црногорски народ готово у цјелини.

Међу православцима Балкана било је раширено увјерење да Петар Трећи није мртав. Такво увјерење је владало и у Црној Гори и подржавала га је православна црква. Узалуд је сумњичави владика Сава добио поуздане информације да руски цар одиста није жив. У народу црногорском и даље је постојало увјерење да је руски цар заиста жив и да је дошао у Црну Гору.

Савременицима је било посебно загонетно како је цар Шћепан Мали у условима племенске анархије, као странац у туђој земљи постао апсолутни господар. То и јесте одиста било круцијално и оста-

ло енигматично питање? Нама се чини да је код црногорског менталитета могао успјети онај који је тај менталитет добро познавао, а то је могао само Црногорац који је у овом случају искористио ауторитет руског цара!

Представио се Шћепан Мали мудрошћу и одважношћу Црногорцима; постао је човјек од великог угледа: увео је ред и поредак, почео са изградњом путне инфраструктуре.

О идентитету Шћепана Малог било је доста нагађања и претпоставки. Његово поријекло је било загонетно савременицима, а остало је и „велика тајна” све до наших дана. Из непознатих разлога Шћепан Мали упорно је крио своје поријекло. О томе је давао у разним приликама контроверзне изјаве – да је: из Требиња, из Далмације, из Мостара, из Босне, из Јањине, из Аустрије итд.

Марко Драговић је на једном мјесту забиљежио, међутим, да је Шћепан родом Црногорац,²⁸ а Стеван Петровић, синовац владике Саве, који се вратио из Русије, тврдио је за Шћепана Малог да није руски цар, али да је био руски генерал.²⁹ Тврдња Стевана Петровића да је Шћепан Мали прије доласка у Црну Гору био „руски генерал” није вјероватна, што потврђују и наша истраживања о 30 адмирала и генерала са тла Црне Горе у Руској војсци. Једино је, као што смо већ истакли, генерал Давид Неранцић, родом из Паштровића, имао претензије на црногорски пријесто, али му таква амбиција није успјела.

Петровићева (мисли се на Стевана Петровића!) тврдња да је Шћепан био руски генерал врло је индикативна и за нашу тезу о томе да је Јован Баљевић, вјероватно, самозвани руски цар у Црној Гори – изузетно важна! Могао је Стеван Петровић чути у Русији о комбинацијама генерала Давида Неранцића да буде свјетовни владар Црне Горе, што је писмено саопштавао свемоћном кнезу Потемкину! Могао је, дабогме, и погријешити у одређивању степена висине војног чина самозваног цара – када се ради о мајору Баљевићу, замијенити га са генералом Неранцићем, на примјер, који је Потемкину писао три писма, предлажући му да преузме трон свјетовног влада-

²⁸ М. Драговић: Споменик XXII, стр. 38.

²⁹ Inqu. di stato b. 1222. Cattaro 19 maggio 1768. Popovich da Montenegro, figlio del nipote del vescovo Sava, che gia dodici anni passo in Pietroburgo, assieme con altri Montenegrini e che questo espresso siasi, che il sudetto Stefano sia un generale delle truppe Moscovite e non il zar come viene tenuto.

ра Црне Горе!? Када се ради о Баљевићу, битно је да се ради о једном високом војном старјешини у Руској војсци – секунд-мајору!

Посљедњи подаци о Јовану Баљевићу у Русији се односе на крај шездесетих година XVIII вијека. Дана 15. јуна 1769. генерал-мајор Иван Подгоричанин, представио је руској царици Катарини Великој опширан пројекат стварања устаничке војске за борбу против Османлија на Балканском полуострву. Од многих сличних пројеката који су имали за циљ да завуку руку у руску државну касу, план Ивана Подгоричанина разликовао се, вјероватно, само по грандиозности и мегаломанији идеје. У Црној Гори, Србији и другим балканским словенским земљама генерал Подгоричанин је намјеравао да заврбује до педесет пукова (sic), којима су одређени и специјални називи, што је требало, између осталог, да поткријепи озбиљност намјере аутора пројекта. Али, ни број педесет Подгоричанин није сматрао коначним, него је царици обећао да „може и више пукова и легија да формира, ако, на срећу Вашег Величанства, војска напред крене”. Међу конкретним извршиоцима будуће замашне акције једно од првих имена било је име секунд-мајора Харковскиог пука Јована Стефановића Баљевића.³⁰ Исте године, 1769, је према неким подацима Баљевић напустио Руску армију и овоземаљски живот. Није, међутим, немогуће да је његов син Стјепан ту годину намјерно измислио и „обнародовао” очеву смрт, с тим што је такву вијест лансирао знатно касније – 1780, када је тражио да га приме на службу у Кијевску губернијску канцеларију.

Могао је Јован Баљевић прије наводне смрти 1769. године, двије године раније појавити се у Црној Гори и он бити онај самозвани црногорски „лажни цар” Шћепан Мали. Према подацима које су нам оставили Баљевићеви и Шћепанови савременици, прије свега у погледу старосног доба: *и Јован Баљевић и Шћепан Мали су имали приближно по 40 година; Шћепан Мали је је знао осим српскословенског, њемачки, француски, италијански и грчки, односно више страних језика* – како тврди његов биограф Стјепан Зановић, док је *Јован Баљевић знао латински, њемачки, јеврејски, грчки, руски и влашки*. Један хроничар је за Шћепана навео да „некад носи њемачко, а некад турско одијело”. И Баљевић је, свакако, као њемачки васпитаник и докторант носио, претпостављамо, њемачко одијело, а вјероватно, по доласку у Црну Гору – и турско.

³⁰ Ј. В. Костјашов: *Нова сведочанства о животу Јована Баљевића*. – Зборник Матице српске за историју, Нови Сад, 1998, књ. LVII, стр. 121.

Детаљни физички опис Шћепана Малог оставили су многи савременици, и они се (описи!) углавном слажу. Био је средњег раста и мршав – бијеле пути која прелази у маслинасту; очи мале, сиве и у главу упале, по некима нос дуг и танак, уста велика. Брци су му били црни. Један очевидац је забиљежио да је „пун разборитости и јаког духа” и да је његово лице „слично Петру III, покојном руском цару”. Савременик Шћепана Малог, познати пустолов Стјепан Зановић године 1784. написао је и објавио о самозваном „црногорском цару” књигу на француском језику и на њеној насловној страни слику чији би ликовни израз могао бити управо руског цара Петра Трећег. И књига је написана о Шћепану Малом, па је логично да се и слика односи на ову личност. У литератури су тумачења другачија – да се назначена слика односи на аутора књиге Стјепана Зановића, што није баш логично – а није ни вјероватно с обзиром да је Зановић као авантуриста и пустолов био привлачан и изузетно лијеп. Истина, Зановић приликом портретисања Шћепана Малог каже да није имао никакве сличности са Петром Трећим. Његову спољашњост описује овако: „Био је млад, лијеп, живих очију, осредњег стаса, али добро грађен. Говорио је више језика са отменошћу и лакоћом”.

Поријекло Шћепана Малог може и даље бити спорно. Ми држимо да је он био Црногорац и да се као самозванац и самодржац у Црној Гори могао одржати седам година захваљујући томе што је познавао нарав црногорску и менталитет црногорског народа. У почетку је живио у Маинама, па у Стањевићима, затим кратко на Цетињу и на Његушима, а од 1768. године у манастиру Брчели, у Црмници, гдје је скончао од руке свог слуге Станка Паликарде, родом Грка, који га је, подмићен од скадарског везира Махмут-паше Бушатлије, 22. октобра 1773. заклао на спавању. (И сама чињеница да је слуга Шћепана Малог био Грк, претпоставља могућност да су се споразумијевали на грчком језику који је, као што смо казали, Ј. Баљевић говорио! И та чињеница, донекле, иде у прилог наше претпоставке да је Јован Баљевић и Шћепан Мали иста личност.)

С појавом наше књиге, имаћемо сабрано, тако рећи, све на једном мјесту о Јовану Ст. Баљевићу – и његову биографију и библиграфију, литературу о овом нашем писцу и филозофу. Дубоко смо увјерени да ће научна и стручна јавност поздравити објављивање студије о др Јовану Стефановићу Баљевићу, те да ће је и шира јавност прихватити. (Искрено се надамо да ће је не само сваки Братоножић имати у свом дому и да ће је прочитати од прве до задње

странице, него и многи црногорски интелектуалци и обични људи, које занима прошлост овог краја и судбина њених истакнутих појединаца, као што је био Јован Стефанов Баљевић „први доктор филозофије у Црногораца и Срба” – да ће је са задовољством читати.)

Када је ријеч о нашој претпоставци да је Јован Стефанов Баљевић самозвани „црногорски цар” Шћепан Мали, могуће је да ће многи стручњаци у то посумњати и нашу претпоставку сматрати исувише смјелом. Можда ће она бити оцијењена и као „сензационална”, будући да су се многи домаћи и страни научници и књижевници бавили личношћу самозваног цара и ни један од њих није дошао на сличну идеју, сем недавно др Рајо Петровић и ја. Мислим, да је и та коинциденција сасвим случајна!

Ипак, да би се Петровићева тврдња („загонетка је решена”) а наша претпоставка – у историјској науци прихватиле, неопходно је извршити графолошку експертизу рукописа Јована Баљевића и писама Шћепана Малог. Ми смо предузимали неке кораке да овдашњи графолози изврше анализу, али мало је било Баљевићевих писама – за разлику од писама Шћепана Малог, којих има знатно више. Оригинални рукописи и писма постоје у иностранству и требаће их прибавити. Ако се утврди да је рукопис идентичан – онда ће то, по нашем мишљењу, бити и неоториви научни доказ, могуће и једини, у прилог нашој тези, будући да у архивској документацији и историјским анализама нема такве потврде...

Портрет Стјепана Зановића као Шћепана Малог је литографиран у Паризу 1774. године, а био публикован у Зановићевој књизи: *Stiepan Mali cest-a-dire etenne-petit ou Stefano-Piccolo le pseudo Pierre III, empereur de Russie, Qie parut dans le Grand-Duche de Montenegro, fitué entre le Mer Egee, l’Albanie, Turque & le Golfe Adriatique, en 1767, 1768 1769. Cinqüieme édition. A Mangalor Fortereffe du Nabab Hyder-Haly, fur les Côtes di Malabar. M.DCC.LXXXIV.*

Пошто су ме многи познаници и до сада у разним приликама питали: када ће бити штампана моја књига о Баљевићу, ради ваше информације могу рећи – она ће се под насловом *Др Јован Баљевић или Шћепан Мали* – ускоро појавити из штампе код овдашње издавачке куће „ДОБ”, мада је била планирана да се штампа прије три године (издавач ју је најављивао у штампи!), али због одређених перипетија (неуспјешног првобитног превођења са средњовјековног латинитета) и тешкоћа финансирања издања – радознали читаоци је могу веома скоро очекивати.

